

A társadalmi problémák szociológiai elmélete – a konstrukcionista nézőpont

SZÖLLŐSI GÁBOR

PTE BTK Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék

A habilitáció alapját képező mű

Szöllősi Gábor (2012): *A társadalmi problémák (konstrukcionista) elméletének alapjai*. Z-Press Kiadó, Miskolc

A mű a társadalmi problémáknak a szociális konstrukcionizmus elméleti irányzatán alapuló, általános jellegű elméletét foglalja össze és fejleszti tovább. A továbbfejlesztés két területet érint, mégpedig a társadalmi problémák normatív jellegének, valamint a társadalmi problémák nagy narratíváinak megfogalmazását.

A könyv előzményei

A GYERMEKVÉDELMI PROBLÉMA STRUKTURÁLIS ÉS KULTURÁLIS ASPEKTUSAINAK FELFEDEZÉSE

Az első lépést a téma felfedezése felé akkor tettem meg, amikor 1992–97 között a gyermekvédelmi törvényt előkészítő munkacsoport tagjaként részt vettem a gyermekvédelem megreformálásában. A kilencvenes évek elején magától értetődőnek tűnt, hogy a gyermekvédelem alapvetően jogi kérdés, mégpedig annak legtisztább jogpozitívista szemléletének megfelelően: az minősült problémának, amit a jog annak nyilvánított, és úgy tekintették, hogy a jog által szabályozott probléma azonos magával a valósággal. A probléma kezelésére alapvetően a jog által szabályozott hatósági intézkedések szolgáltak.

Elméleti és szakpolitikai tevékenységem ennek a helyzetnek a megváltoztatására irányult. Feltételeztem, hogy a „veszélyeztetettség” jogszabályi definíciója csak korlátozott hatást gyakorol arra, hogy a gyermekvédelem szereplői milyen helyzeteket tekintenek gyermekvédelemre tartozónak; és hogy a gyermekvédelem strukturális és kulturális jellemzői ennél jóval erősebb hatással bírnak a problémák azonosítására

TUDOMÁNYOS ÉLET – Tézisek

és kezelésére (Szöllősi 1993, Szöllősi 1995/a, Szöllősi 1995/b, Szöllősi 1996, Szöllősi 2000/a).

A gyermekvédelmi rendszernek az 1997-es gyermekvédelmi törvénnyel történt átalakítása során módosultak a gyermekvédelem strukturális viszonyai (különösen a rendszer elemei közötti munkamegosztás), továbbá új szakmai csoport tagjai (a szociális munkások) áramlottak be a gyermekvédelembe. Az azóta keletkezett adatok azt jelzik, hogy valóban módosult a gyermekvédelem által regisztrált és kezelt problémák összetétele; további kérdés persze, hogy mennyiben van szó a problémahelyzetek változásáról, és mennyiben a problémák interpretációjának módosulásáról.

A GYERMEKVÉDELMI PROBLÉMA KONSTRUKCIONISTA MAGYARÁZATA

A téma felfedezése felé a következő lépést „A veszélyeztetettség kategóriájának konstruálása a magyar gyermekvédelemben” című doktori értekezés, illetve a kapcsolódó publikációk jelentették (Szöllősi 2000/b, Szöllősi 2004, Szöllősi 2005/a).

Dolgozatomban azt vizsgáltam, hogy a gyermekvédelem „veszélyeztetettség” kategóriája esetében milyen viszony áll fenn a törvényi definíció, illetve a szakmai gyakorlatban használt értelmezések között. A dolgozat a problémát a következők szerint jelölte meg. A gyermekvédelem hazai gyakorlatában a helyzetek egyes típusait ténylegesen soha nem kezelik veszélyeztetettségként, noha megfelelnek a jogszabályi definíciónak. Tehát a gyakorlatban máshol húzódik a határ a veszélyeztetettségnek minősülő és az oda nem sorolódó esetek között, mint az a hivatalos definícióból következne; nem ismeretes azonban az a mechanizmus, amely alapján a gyermekvédelem szakemberei válogatnak az esetek között.

Nigel Parton gyermekvédelmi tárgyú munkáit követve jutottam el oda, hogy a veszélyeztetettség kategóriát a szociális konstrukcionizmus elméleti kereteinek felhasználásával értelmezem (Parton 1985, Parton 1991). A dolgozat a veszélyeztetettség pozitívista szemléletét szembeállította a konstrukcionista szemlélettel. Pozitívista alapállásból kiindulva azt kellene mondani, hogy vannak a gyermekvédelmi problémáknak olyan közös, immanens tulajdonságai, melyek a gyermekvédelem tárgyává teszik ezeket a helyzeteket; a kutató feladata ezeknek a közös jellemzőknek az azonosítása lenne. Konstrukcionista megközelítés szerint viszont a gyermekvédelmi problémává válás a társadalmi minősítés eredménye, ezért a kutatónak a konstrukció létrejöttének folyamatát kell vizsgálnia.

A következő támpontot Fuller és Myers szimbolikus interakcionista problémaelmélete jelentette. Az ő definíciójuk szerint: „A társadalmi probléma egy olyan helyzet, amit tekintélyes számú ember úgy fog fel, mint az általuk becsben tartott valamelyik társadalmi normától való eltérést. Így minden társadalmi probléma egy

TUDOMÁNYOS ÉLET – Tézisek

objektív feltételből és egy szubjektív definícióból áll. Az objektív feltétel egy olyan helyzet, amelynek a létezése és kiterjedése ellenőrizhető az elfogulatlan és kellően képzett megfigyelők által. A szubjektív definíció nem más, mint meghatározott egyéneknek az a felfogása, hogy a helyzet fenyegetést jelent bizonyos megbecsült értékekre” (Fuller – Myers 1941: 320).

A jelzett elméleti előzményekre támaszkodva a gyermekvédelem veszélyeztetettség kategóriájának konstrukcionista koncepcióját a következők szerint fogalmaztam meg. A veszélyeztetettség egyrészt a valóságban létező helyzetek halmaza, melyeket az fog össze, hogy a társadalom minősítése szerint gyermekvédelmi beavatkozást igényelnek; másrészt az a társadalmi minősítés, amely kifejezi, hogy a helyzetek milyen típusai esetében van szükség gyermekvédelmi beavatkozásra. A két oldal együttesen jelenik meg a veszélyeztetettség társadalmilag konstruált kategóriájában, amely így megjelöli a veszélyeztetettség körébe tartozó szituációkat, meghatározza az azokkal kapcsolatos releváns tudás kereteit, valamint – objektívalódott formában – kifejezi azt a társadalmi értékelést, hogy a szituációval kapcsolatban gyermekvédelmi jellegű beavatkozásra van szükség.

A CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK ÉS A GYERMEKBÁNTALMAZÁS KONSTRUKCIONISTA MAGYARÁZATA

A téma kiterjesztéséhez a „családon belüli erőszak” és a „gyermekbántalmazás” kategóriáinak magyarországi megjelenése vezetett. 2002-ben Magyarországon morális pánik alakult ki, elsősorban néhány családi tragédia és a média tevékenysége következtében. A helyzethez kapcsolódva civil szervezetek akciót indítottak a más országokban már elterjedt, az elkövető vétkességét középpontba helyező problémakategóriák magyarországi recepciója, a külföldön alkalmazott megoldások hazai bevezetése érdekében. Az új problémakategóriák „családon belüli erőszak”, illetve „gyermekbántalmazás” néven váltak a nyilvános diskurzus részévé.

Írásaimban a családon belüli erőszak (és a vele rokon más) kategóriák hazai megjelenésének folyamatát ugyanannak az elméleti apparátusnak a felhasználásával értelmeztem, mint korábban a veszélyeztetettség kategóriáját. A családon belüli erőszak és a rokon kategóriák sem mások, mint szociális konstrukciók. A társadalmi problémáknak saját történetük van, melynek során problémává nyilvánítják, majd újra és újra átértelmezik őket. Amikor különböző szervezetek azzal az igénnyel jelentek meg, hogy Magyarországon is ismerjék el a családon belüli erőszak létét, akkor ennek a folyamatnak egy újabb állomásáról volt szó: nem új problémát fedeztek fel, hanem a régi problémának fogalmazták meg új konstrukcióját. Ebben az új problémakonstrukcióban a régi helyzeteket a korábbtól eltérő módon csoportosították, a korábbtól eltérően értelmezték, és a korábbtól eltérő megoldásokat jeleztek szükségesnek.

TUDOMÁNYOS ÉLET – Tézisek

A családon belüli erőszak esetében egy kérdésben bővítenem kellett a korábban már alkalmazott elméleti modellt, ugyanis értelmezni kellett a probléma elismertetéséért küzdő személyek és szervezetek szerepét. Ezt a magyarázatot – ugyancsak a szociális konstrukcionizmus körén belül – a morális pánik és a morális vállalkozók kategóriáiban leltem meg (Szöllösi 2003, Szöllösi 2005/b, Szöllösi 2005/c).

A könyv tárgya

Az előzmények azt jelezték, hogy a társadalomnak a veszélyeztetettséghez és a családon belüli erőszakhoz való viszonya azonos mechanizmusok szerint alakul; és hogy ezek a mechanizmusok megfelelően magyarázhatók a szociális konstrukcionizmus nézőpontjának alkalmazásával. Indokoltnak tűnt megkeresni azt az általános elméleti modellt, amely alkalmas a társadalmi problémák összességének értelmezésére, függetlenül azok specifikus megjelenési formájától. Ezt a modellt a társadalmi problémák konstrukcionista elméletében találtam meg.

A szociális konstrukcionizmus olyan szociológiai, közelebbről tudásszociológiai elmélet, mely a tudásnak a társadalomban való létrejöttét vizsgálja. A konstrukcionista problémaelmélet pedig nem más, mint a szociális konstrukcionizmus elméletének alkalmazása a társadalmi problémákra. Az alapító atyák, John Kitsuse és Malcolm Spector írásainak talaján kiterjedt és sokfelé elágazó elméleti iskola jött létre, mely a társadalom és a társadalmi probléma viszonyának sokféle aspektusát képesek magyarázni (Best 1993, Kitsuse Spector 1973, Schneider 1985, Spector Kitsuse 1973, Spector Kitsuse 1977, Woolgar – Pawluch 1985).

A könyv fő feladata az volt, hogy a magyar szakmai közönség számára elérhetővé tegye a társadalmi problémák konstrukcionista elméletét. A monográfiában ezért először a konstrukcionista problémaelmélet történetét, főbb irányzatait, továbbá alapvető elméleti modelljeit foglaltam össze a releváns szakirodalom szintézise útján. Két fontos területen a könyv túllép a konstrukcionista problémaelmélet ismertetésén, és – támaszkodva a szakirodalomban fellelhető előzményekre – új magyarázó modelleket fogalmaz meg.

Az első modell a konstrukcionista problémaelmélet normatív kiegészítését tartalmazza. Ennek lényege az, hogy a problémakonstrukciók nem egyszerűen a tények leírását tartalmazzák, hanem normatív elvárásokat is, melyek meghatározzák a releváns tények és összefüggések körét, valamint az elvárt érzelmeket, morális értékeléseket, magán- és közcselekvéseket.

A második modell a konstrukcionista problémaelméletet a problémátípusok terén fejleszti tovább, azokat nagy narratívákként értelmezve. Ennek lényege az, hogy a társadalmi problémák önmagukban nem tartoznak problémátípusokba, hanem a típusok is társadalmi konstrukciók. Amikor megváltozik egy problémahelyzet típusba sorolása, akkor az nem mást jelent, mint a narratíva módosulását.

TUDOMÁNYOS ÉLET – Tézisek

A könyv részletes bemutatása

A KONSTRUKCIONISTA PROBLÉMAELMÉLET ALAPJAI

Egy ismert mottó szerint „a társadalmi problémáknak társadalmi a keletkezése, társadalmi a következménye, társadalmi a definíciója és társadalmi a kezelésének módja is” (Horton Leslie 1970: 38). A társadalmi problémákkal kapcsolatban sok minden „magától értetődőnek” tűnik az ember számára; így különösen az, hogy milyen tények tartoznak a problémához és miként kell azokra reagálni. Pedig ezeket a természetesnek látszó tudásokat, illetve az egyedül lehetségesnek tűnő megoldásokat emberek alkotják: morális vállalkozók, politikusok és mások. Másként fogalmazva: a társadalmi problémákra vonatkozó tudásunk nem közvetlenül a problémahelyzetekből származik, hanem társadalmi produktum.

A társadalmi problémák kutatása és elemzése terén két alapvető irányzatot lehet megkülönböztetni, melyeket az egyszerűség kedvéért „A” és „B” betűkkel jelölök. Az „A” irányzat figyelmének középpontjában a társadalmi problémák okai és következményei állnak, ezért azokat a helyzeteket (tényállásokat) vizsgálja, melyekben a problémák végbemennek. Ezzel szemben a „B” irányzat figyelme alapvetően arra irányul, hogy a társadalom mit tesz a maga problémáival: ezért azokat a társadalmi cselekvéseket vizsgálja, melyek által definiálják a problémát, illetve megformálják a probléma kezelését célzó megoldásokat. A könyvben bemutatásra kerülő irányzat egyértelműen az utóbbi körbe tartozik, tehát nem a problémák tényállásait, hanem a problémákra vonatkozó tudás létrejöttét és tartalmát vizsgálja. Felmerülhet a kérdés, hogy az „A” típusú kutatásokon túl szükség van-e a „B” típusú kérdések vizsgálatára, elemzésére? Amennyiben valaki azzal a feltételezéssel él, hogy a problémák tényállásaiból automatikusan következik a probléma ismerete, abból pedig automatikusan következik a problémára adandó válasz, akkor nincs szükség a két irányzat megkülönböztetésére. Elég az „A” típusú kutatást elvégezni, és minden „racionálisan gondolkodó” ember tudni fogja, hogy mik a probléma jellemzői, és hogy kinek mit kell tennie. Egy ilyen feltételezés azonban nem számol azzal, hogy az emberek ténylegesen miként reagálnak a társadalmi problémákra. A társadalmi problémák konstrukcionista felfogásmódja szerint a probléma tényállása és a problémára irányuló reakció közötti viszony nem közvetlen, mert mediáló tényezőként van jelen a problémáról alkotott interpretáció; a probléma interpretációja pedig olyan társadalmi alkotás (konstrukció), mely jelentős fokban autonóm a külvilág tényeihez képest. A társadalmi problémák konstrukcionista elmélete éppen ezzel foglalkozik: vizsgálatának tárgyát azok a társadalmi cselekvések jelentik, melyek során az emberek megalkotják és alkalmazzák a társadalmi problémára vonatkozó interpretációjukat.

A tárgyalt elmélet alapítói, Spector és Kitsuse a társadalmi problémát úgy definiálják, mint „egyének vagy csoportok cselekvéseit, melyekkel panaszokat és követeléseket fejeznek ki valamely feltételezett helyzettel kapcsolatban (Spector – Kitsuse

TUDOMÁNYOS ÉLET – Tézisek

1977: 75). Nézőpontjuk azzal valósított meg tudománytörténeti jelentőségű fordulatot, hogy a társadalmi problémákkal kapcsolatban nem a problémahelyzet tényeit, hanem a problémák interpretációit létrehozó cselekvéseket jelölték meg a szociológiai kutatás adekvát tárgyaként.

A konstrukcionista problémaelmélet kitüntetett figyelmet szentel azoknak a folyamatoknak, melyek során valaki egy új problémadefiníció nyilvános elismertetéséért küzd, illetve amikor a napi munkája során megteremt a probléma értelmezését. Ezeket a cselekvéseket igényérvényesítésnek (claimsmaking) (Spector Kitsuse 1977), illetve problémamunkának (social problems work) (Holstein – Miller 2003) nevezik. Az igényérvényesítés produktuma a probléma definíciója, ami nem formális definíció, hanem olyan interpretáció, mely megállapításokat tartalmaz a probléma létevel, relevánsnak tartott tényeivel, ok-okozati viszonyaival, felelősségi viszonyaival, morális értékelésével, illetve a szükséges magán-, illetve közcselekvéssel kapcsolatban.

A konstrukcionista problémaelmélet két fő irányzata a szigorú, illetve a kontextuális nézőpont. A szigorú konstrukcionista elemzési mód egyedül a társadalmi probléma definiálására irányuló kommunikatív aktusok vizsgálatát tartja elfogadhatónak, a kontextuális elemzési mód viszont indokoltnak tartja azoknak a tényezőknek a figyelembe vételét is, melyek a kommunikáció releváns környezetét jelentik. Akár a szigorú, akár a kontextuális irányzatról van szó, „zárójelbe teszik” azokat a tényezőket, melyek torzítanak annak megértését, hogy miként jön létre a problémákra vonatkozó interpretáció. Különösen a probléma külső (emberi tudattól függetlenül is létező) tényei azok, melyeket a konstrukcionista vizsgálat zárójelbe tesz.

Megjegyzendő, hogy a konstrukcionista problémaelmélet nem ontológiai, hanem episztemológiai jellegű, ezért nem foglal állást azzal kapcsolatban, hogy a problémahelyzetek különféle tényei léteznek vagy sem. Tárnya az, hogy a (létező vagy nem létező) helyzetekkel kapcsolatban az emberek hogyan alkotják meg a tudásukat (interpretációjukat). Ezt azonban nem azzal az igénnyel teszi, hogy megállapítsa, melyik interpretáció felel meg jobban a külső valóságnak. Jellemző viszont a konstrukcionista problémaelméletre az antiesszencialista nézőpont, tehát annak kritikája, hogy az emberek a dolgok immanens tulajdonságának tekintenek olyan jellemzőket, melyek az emberek interpretációiból származtak és objektiválódtak.

A KÖNYV FEJEZETEI A KÖVETKEZŐKRŐL SZÓLNAK

- Az első fejezet áttekinti a társadalmi problémák közkeletű elméleti magyarázatait. A három fő nézőpontot a strukturalista-funkcionalista, a konfliktus-, valamint szimbolikus interakcionista elméletek testesítik meg, melyen belül olyan, kifejezetten a társadalmi problémákat magyarázó elméletek foglalnak helyet, mint például a társadalmi patológia elmélete, vagy – a könyv fő tárgyát képező – konstrukcionista problémaelmélet.

TUDOMÁNYOS ÉLET – Tézisek

- A második fejezet a szociális konstrukcionizmus tudásszociológiai irányzatának alapkérdéseit foglalja össze, megalapozva a konstrukcionista problémaelmélet bemutatását. A fejezet bemutatja a fenomenológiai szociológia elméleti kereteit, ismerteti a szociális konstrukcionizmus alapvető téziseit, röviden összefoglalja történetét, majd bemutatja főbb irányzatait.
- A harmadik fejezet a társadalmi problémák konstrukcionista elméletének tudománytörténetét foglalja össze. A középpontban a John Kitsuse és Malcolm Spector nevével fémjelzett iskola, valamint a konstrukcionista problémaelméletet továbbfejlesztő más szerzők nézetei állnak.
- A negyedik fejezet bemutatja a társadalmi problémák értelmezésének legfontosabb konstrukcionista modelljeit. Fő modellekként a következők szerepelnek: az igényérvényesítés modellje (claimsmaking) (Spector – Kitsuse 1973); a morális pánik modellje (moralpanic) (Cohen 1972); a problémamunka modellje (social problems work) (Holstein – Miller 1993).
- Az ötödik fejezet kiegészíti a társadalmi problémák konstrukcionista elméletét, hangsúlyozva a normatív szempontok szerepét a problémák interpretálásában. A modell a problémák interpretálása során legalább ugyanakkora szerepet tulajdonít a különféle normatív igényeknek, mint a tényekre és összefüggéseikre vonatkozó igényeknek.
- A hatodik fejezet a társadalmi problémák típusait, mint nagy narratívákat mutatja be. A bemutatásra kerülő nagy narratívák a társadalmi kontroll, a kockázat, a szükséglet, a medikális és a kriminális megközelítés, a deviáns magatartás és a szociális probléma.

A könyv megállapításai

A TÁRSADALMI PROBLÉMA NORMATÍV JELLEGE

A monográfia a konstrukcionista problémaelméletben fellelhető megállapításokból (például Loseke 1999) kiindulva, azokat továbbfejlesztve alkotta meg a társadalmi probléma normatív modelljét. A társadalmi probléma nem leíró, hanem normatív kategória. A hétköznapi tudás sem képes a társadalmi problémát pusztán objektív tények halmazaként kezelni, hanem szükségszerűen hozzákapcsol különböző normatív viszonyulásokat. A konstrukcionista problémaelmélet keretei között ez úgy fogalmazható meg, hogy a társadalmi problémává minősítés olyan társadalmi aktus, melynek során egy (feltételezett) helyzethez hozzákapcsolják azt a normatív értékelést, hogy a helyzet ártalmas a társadalom számára, továbbá azt a normatív elvárást, hogy valakinek valamit tennie kell a helyzet megváltoztatása érdekében.

TUDOMÁNYOS ÉLET – Tézisek

A társadalmi problémák módosított normatív modellje a következő feltételezéseken alapul:

- A társadalmi probléma egy olyan folyamat, mely során a társadalom problémává avat (problematizál) különféle helyzeteket. A problematizálás funkciója azoknak a kereteknek az előállítása és elfogadtatása, melyek meghatározzák, hogy az egyénnek, illetve a társadalomnak miként kell látnia a problémát, és hogyan kell reagálnia arra. A problémakonstrukció egésze, annak minden eleme normatív jelleggel bír.
- A problematizálás során az egyes elemek kölcsönösen hatnak egymásra. Ennek során a szimbolikus elemek is képesek hatást gyakorolni a tények értelmezésére.
- A problémakonstrukciók tárgyiasulnak, így azok egésze úgy jelenik meg a szemlélő számára, mintha annak minden eleme a helyzet esszenciális tulajdonsága lenne.

A társadalmi probléma interpretációja mintegy csomagban tartalmazza a problémára vonatkozó különféle tudáselemeket, melyek mindegyikének elfogadását megköveteli a társadalom. Ebbe beleértendő az, hogy miként kell látni a tényeket, az összefüggéseket; hogy milyen érzelmeket és morális állásfoglalásokat kell tanúsítani; hogy egyénileg milyen magatartást kell tanúsítani, továbbá hogy milyen közcselekvéseket kell foganatosítani.

A normatív konstrukció elemei között nem egyirányú, hanem kölcsönös az összefüggés. Így a kívánatosnak tartott okozati összefüggés hatást gyakorolhat a tények interpretációjára, és az oktulajdonításnak megfelelő tények bennmaradnak a konstrukcióban, az ellentmondó tények pedig kikerülnek onnan. Hasonló módon, a preferált érzelmi vagy a morális beállítódás befolyásolja azt, hogy milyen tények és összefüggések fogalmazódnak meg a problémakonstrukcióban; az annak meg nem felelő tények heves elutasítására kerülhet sor. Fentiekhez hasonlóan, a (létező vagy szándékolt) problémakezelési mód befolyásolja azt, hogy a problémával kapcsolatban milyen érzelmeik, morális viszonyulások számítanak elfogadottnak. A konstrukcionista elemzésnek éppen az az egyik legizgalmasabb kérdése, hogy mikor melyik szempont kerül előtérbe a többiek rovására.

A TÁRSADALMI PROBLÉMÁK NARRATÍVÁI

A könyv a konstrukcionista problémaelméletben fellelhető, a problémák típusait érintő meglátásokat kapcsolta össze a narratív elmélettel (pl. Best 1989). Az új modell két állításon alapul: egyrészt, hogy nincs általában vett társadalmi probléma, hanem csakis olyan, amely egyben a problémák valamelyik típusába tartozik; másrészt, hogy a társadalmi problémák típusai ugyanúgy szociális konstrukciók, mint bármely társadalmi probléma önmagában.

TUDOMÁNYOS ÉLET – Tézisek

A tipizálás mind az igényérvényesítés makroszintjén, mind pedig a problémamunka mikroszintjén elengedhetetlen eszköze a probléma interpretálásának. Makroszinten az igényérvényesítők csak úgy képesek sikert elérni, ha egy jól megkülönböztethető, tipikus jellemzőkkel azonosítható problémát tárnak a közönség elé, és azzal kapcsolatban kérik a támogatásukat. Mikroszinten pedig a problémamunka jellegzetesen úgy folyik, hogy a hétköznapi tevékenységek keretében, vagy a szakmai munka során konkrét helyzeteket minősítenek úgy, mint amelyek valamely problématípus keretébe tartoznak.

A problémák összes ismert tipizálása társadalmilag alkotott típus, melyből közvetlenül nem a dolgok tulajdonságai, hanem a típusalkotók viszonyulásai ismerhetők meg. A társadalmi problémák típusai olyan konstrukciók, melyek egyszerre fejezik ki a probléma tulajdonságait, valamint a problémára adandó adekvát reakciókat. A típus összekapcsolja, konzisztens egységként láttatja a helyzetet és a megoldást.

A problémák típusainak az interpretálása – egyéb vonásai mellett – narratív jelleggel bír. A probléma interpretálása során a társadalmi problémák különféle elemei összefüggő történetekké szövődnek, melyekben tipizált szereplők között tipizált cselekmények zajlanak, amelyekhez különféle értelmezések kapcsolódnak. Ezek a narratívák magukban foglalják a helyzet értelmezésén túl az érzelmi, a morális, a szakmai és a közpolitikai válaszokat is.

A könyv bemutatja a társadalmi problémák legfontosabb narratíváit, és utal a további narratívák léteire. A legfontosabb bemutatásra kerülő narratívák a következők: kockázat, szükséglet, medikális probléma, kriminális probléma, deviancia, szociális probléma. A társadalmi problémák világának egyik figyelemre méltó sajátossága, hogy a problémák típusba sorolása nem állandó (például az addig jóléti kérdésnek tekintett problémát kriminalizálják). Konstrukcionista nézőpontból a típus megváltozása nem magyarázható a probléma tényeinek módosulásával, hanem a válasz az interpretáció módosulásában keresendő.

A KONSTRUKCIONALISTA PROBLÉMAELMÉLET ALKALMAZÁSI TERÜLETEI

A társadalmi problémák konstrukcionista elméletének alkalmazása három területen járhat komoly eredményekkel: a problémákra irányuló reakciók kutatása során, a problémák tényállásának kutatása során, valamint a problémákkal kapcsolatos civil igényérvényesítés, illetve szakpolitikai cselekvések tervezése során.

TUDOMÁNYOS ÉLET – Tézisek

AZ ELMÉLET ALKALMAZÁSA A PROBLÉMÁKRA IRÁNYULÓ REAKCIÓK KUTATÁSA SORÁN

A konstrukcionista tudásszociológiai jellegéből következők, hogy a konstrukcionista problémakutatás középpontjában a társadalmi problémákra vonatkozó tudás (annak létrejötte, változása, tartalma stb.) áll. Mivel a problémára vonatkozó tudás közvetlenül kapcsolódik a problémára irányuló szimbolikus és instrumentális cselekvésekhez, ezért a kutatások kiterjednek a probléma interpretációk és a cselekvések közötti kölcsönös összefüggések vizsgálatára is. A társadalmi problémák konstrukcionista vizsgálata elsősorban az alábbi kérdések megválaszolására alkalmazható:

- Mi válik társadalmi problémává és mi nem? Milyen folyamat keretében történik a problémává minősítés (vagy annak mellőzése)?
- Hogyan befolyásolják a probléma értelmezését a probléma tényállásán kívüli tényezők (különösen a diszkurzív folyamatok, illetve azok kontextusa)?
- Hogyan jönnek létre és hogyan befolyásolják a problémákhoz való viszonyt a problémák típusai, pontosabban narratívái? Miként változik a problémák típusba sorolása anélkül, hogy a probléma tényállása módosulna?
- Milyen normatív tartalmakkal bírnak az egyes problémakonstrukciók, meghatározva azt, hogy mi számít releváns ténynek, mit kell érezni, milyen morális álláspontot kell elfoglalni, továbbá milyen magán- és közcselekvést kell foganatosítani a problémára adandó válaszként? Vajon a probléma tényei alakítják az érzelmi, morális, politikai reagálásokat, vagy a helyzet ennél összetettebb, és ezek az elemek kölcsönösen hathatnak egymásra?
- Hogyan formálódik a társadalmi problémára irányuló közösségi cselekvés? Milyen módon vesznek részt a kormányzat, a civil szervezetek, a média és más szereplők a probléma interpretációjának megformálásában, azaz a problematizálásban?

AZ ELMÉLET FELHASZNÁLÁSA A PROBLÉMÁK TÉNYÁLLÁSAINAK EMPIRIKUS KUTATÁSA SORÁN

A konstrukcionista problémaelmélet, illetve a kapcsolódó módszerek alkalmazása nem nélkülözhető a társadalmi problémákhoz tartozó tények vizsgálata során sem. A társadalmi problémák konstrukcionista szemlélete azzal segíti a problémák tényeinek kutatóját, hogy lehetővé teszi a magától értetődőnek tekintett tudásokban rejlő konstrukciók felismerését.

A problémák dekonstruálásának kitüntetett terepét képezi az osztályozás. Amikor a kutató azonosítja a kutatás tárgyát képező jelenséget, akkor szükségképpen besorolja azt a dolgot valamely rendjébe; a típusba sorolás azonban többnyire nem

TUDOMÁNYOS ÉLET – Tézisek

a dolgok saját tulajdonságain, hanem az interpretációkon alapul. A kategorizálás értelmezésére nagy hatást gyakorolt Hacking elmélete, amely megkülönböztette a „természetes fajták”-at és a „humán” (vagy szociális) fajtákat. A természetes fajta úgy tartozik valamely csoporthoz, hogy az nem függ az emberi lényektől. A jelenségek döntő többségét a humán (társadalmi) fajtákhoz sorolják, azaz úgy tekintik, hogy azok esetében a kategorizálás ember alkotta szempontok szerint történt (Hacking 1999). A társadalmi problémák nem természetes fajták, hanem olyan társadalmi fajták, melyek alkotásánál nagyon erős a szociális konstruálás különféle jellemzőinek, kiténtetetten pedig a normatív jellemzőinek a hatása.

AZ ELMÉLET ALKALMAZÁSA A TÁRSADALMI PROBLÉMÁKRA IRÁNYULÓ KÖZPOLITIKAI CSELEKVÉSEK TERVEZÉSE ÉS ELEMZÉSE SORÁN

A konstrukcionista problémaelmélet középpontjában az olyan cselekvések állnak, melyek során valaki (a morális vállalkozó, az érdekeltek egy csoportja, vagy a kormányzat) arra törekszik, hogy legitimálja a saját probléma interpretációját és kiváltja az annak megfelelő reakciókat. A szereplők tudatos stratégiákat alkalmaznak annak érdekében, hogy céljaiknak megfelelően módosítsák a társadalmi problémáról szóló diskurzust. Ilyen szempontból a konstrukcionista problémaelmélet a szociológia és a politikatudomány határterületén helyezkedik el. A politikatudományban elsősorban Murray Edelman volt az, aki felhívta a figyelmet arra, hogy a politika nyelve nem csupán a politikáról szól, hanem maga a politikai valóság (Edelman 1985). Amennyiben Edelman meglátását a társadalmi problémákra alkalmazzuk, állítható, hogy a politika nem csupán kommunikál a problémákról, hanem a nyelv szimbolikus eszközeivel alakítja a társadalomnak a problémákhoz való viszonyát. Ennek eredménye lehet a kormányzat által preferált interpretáció elfogadtatása, a kormányzat cselekvéseinek legitimálása, vagy például a problémák szimbolikus eszközökkel történő kezelése.

A konstrukcionista problémaelmélet felhasználható a szereplők cselekvéseinek elemzésére, de – a megfelelő módszerek bevonásával – politikai kampányok, illetve civil igényérvényesítő akciók tervezésére.

A konstrukcionista problémaelmélet további alkalmazása saját tudományos tevékenységemben

A monográfia abból az igényből született, hogy a korábban felfedezett és felhasznált elméleti magyarázatokat szintetizálva megkeressem az azokat összefogó általános elméletet. A konstrukcionista problémaelmélet alapjainak összefoglalása, valamint két kérdésben történő továbbfejlesztése teljesítette ezt a célkitűzést. A feltárt és

TUDOMÁNYOS ÉLET – Tézisek

továbbfejlesztett elméleti apparátust a továbbiakban különféle szociálpolitikai természetű társadalmi problémák elemzésére kívánom alkalmazni. A témakörök többségében sor került publikáció megjelentetésére, illetve konferencia-részvételre, valamint további hasonló lépések vannak folyamatban.

A fő irányok:

- *A társadalmi problémák narratíváinak változása a szociálpolitika területén*

A társadalmi problémák konstrukcionista kutatása széles körben foglalkozik a problémák narratívájának („típusának”) megváltozásával, így például a medikalizációval és a kriminalizációval. Szűkebb azoknak a konstrukcionista munkáknak a köre, melyek szociálpolitikai problémákkal kapcsolatban vizsgálják a narratíva módosulását. A jóléti állam változásai, különösen pedig az aktuális hazai folyamatok indokoltta teszik az ilyen irányú vizsgálatokat (például a hajléktalanság, a kukázás, a koldulás, a segélyezett lakókörnyezetének szabályozása, illetve az ún. szociális kártya esetében).

A kutatási irány eredménye a „Constructing the 'poor', constructing the 'gipsy' – interpreting social problems along ethnic characteristics” című előadás. Elhangzott a Magyar Politikatudományi Társaság által szervezett XIX. Politológus Vándorgyűlésen, Kolozsvar, 2013. május 31.

- *A társadalmi problémák kormányzása*

Szükségesnek tartom a konstrukcionista problémaelmélet és a kormányzás (governance) nézőpontjainak összekapcsolását, különösen pedig Foucault governmentality koncepciójának felhasználását (Foucault 1991). A társadalmi problémák interpretálása (problematizálása) egyike azoknak az eszközöknek, melyek kormányozhatóvá teszik a társadalmi problémákat; sőt a problémakonstrukciók jelentik azt a mentális alapot, amely révén a problémákkal kapcsolatos gondolkodás és magatartás szabályozható.

A kutatási irányt „A társadalmi problémák kormányzása” című, kidolgozás alatt lévő tanulmány keretében fejleszttem tovább.

- *Szimbolikus politika és társadalmi probléma*

A szimbolikus politizálás sajátos területe az, amikor szociálpolitikai kérdésekkel kapcsolatban kerül sor szimbolikus kormányzati cselekvésekre. Szimbolikus szociálpolitikának (symbolic welfare) nevezem az olyan politikát, amely az adott társadalomban szociálpolitikai problémaként (is) megfogalmazódó helyzetek kezelésére, szociálpolitikai célokat (is) deklarálva olyan megoldásokat alkalmaz, melyek megalkotásában és legitimálásában nem a célracionális, hanem az értékracionális szempontoknak van domináns szerepe.

TUDOMÁNYOS ÉLET – Tézisek

- *A kutatási irány eredményei*

„Kapcsolatok a szociálpolitika szintjei között” című konferencia előadás. (Re)integráló közösségek című konferencia – Pécs, 2011. szeptember 9.

„Constructing the local community by and for the development programs” című Konferencia előadás. „Felelő(s) közösségek – Response-able Communities” Nemzetközi konferencia 2013. május 22–24., Pécs

„Symbolic construction of the local community” című tanulmány, megjelenés alatt a Szociális Szemle című folyóiratban

- *Szimbolikus jog és társadalmi probléma*

Szimbolikus jogalkotásra nem csak a par excellence morális ügyek szabályozásakor kerül sor, hanem bármikor, amikor egy társadalmi probléma interpretációjában a szimbolikus elemek válnak hangsúlyossá, és amikor a jogi eszközökhöz szimbolikus jelentés kapcsolódik. A jelenség elméleti magyarázatára a konstrukcionista nézőpont alkalmazható, összekapcsolva a konstrukcionista problémaelméletet a jog konstrukcionista felfogásával.

A kutatási irány eredménye: „Symbolic and non-symbolic uses of childrens' rights” című esszé a Friendly Child Justice című kötetben. (Megjelenés alatt, kiadója Comillas University, Madrid)

Irodalom

Best, J. (ed.) (1989): Images of issues: typifying contemporary social problems. New York: Aldine de Gruyter

Best, J. (1993): But Seriously Folks: The Limitations of the Strict Constructionist Interpretation of Social Problems. In J. A. Holstein – G. Miller (eds): Reconsidering Social Constructionism. Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter: 129–50.

Cohen, S. (1972): Folkdevils and moralpanics. London: MacGibbon and Kee

Edelman, M. (1985): Political Language and Political Reality. Politica Science, Vol. 18, No. 1 (Winter): 10–19.

Foucault, M. (1991): Governmentality. In Burchell, G. – Gordon, C. – Miller P. (eds.): The Foucault effect: Studies in governmentality. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf: 87–104.

Fuller, R. C. – Myers, R. R. (1941): The naturalhistory of a social problem. American Sociological Review, 6(3): 320–329.

Hacking, I. (1999): The Social Construction of What? Cambridge, MA: Harvard University Press. August

TUDOMÁNYOS ÉLET – Tézisek

- Holstein, J. A. – Miller, G. (2003): Challenges and choices: Constructionist perspectives on social problems. New York: Aldine de Gruyter
- Horton, P. B. – Leslie, G. R. (1970): The sociology of social problems. New York: Appleton-Century-Crofts
- Kitsuse, J. I. – Spector, M. (1973): The definition of social problems. *Social Problems*, 20(4): 407–419.
- Loseke, D. (1999): Thinking about social problems: An introduction to constructionist perspectives. New York: Aldine de Gruyter
- Parton, N. (1985): The Politics of Child Abuse. New York, NY, St. Martin's Press
- Parton, N. (1991): Governing the Family. Childcare, Child Protection and the State. Macmillan Education Ltd. Basingstoke
- Schneider, J. W. (1985): „Social problems theory: the constructionist view”. *Annual Review of Sociology*, 11: 209–29.
- Schneider, A. – Ingram, H. (1993): Social construction of target populations: Implications for politics and policy. *The American Political Science Review*, 87(2): 334–347.
- Spector, M. – Kitsuse, J. I. (1973): Social problems: a reformulation. *Social Problems*, 22: 145–159.
- Spector, M. – Kitsuse, J. I. (1977): Constructing social problems. New York, Aldine de Gruyter.
- Woolgar, S. – Pawluch, D. (1985): Ontological gerry mandering: The anatomy of social problems explanations. *Social Problems* 32(3): 214–227.

A téziszűzetben hivatkozott saját publikációk jegyzéke

- Szöllősi G. (1993): Szolgálja törvény a gyermekeket: ismertető a gyermekek jólétéről és a gyermekvédelemről szóló, a Népjóléti Minisztériumban készülő törvénytervezetről. Népjóléti Minisztérium, Budapest
- Szöllősi G. (1995/a): Szolgáltató és hatósági feladatok a helyi gyermekvédelemben. *Magyar Közigazgatás*, 45(7–8): 428–434.
- Szöllősi G. (1995/b): A gyámhatóságok szociális segítő tevékenységének empirikus vizsgálata. *Esély*, 6(2): 101–123.
- Szöllősi G. (1996): A családjog szerepének változása a gyermekvédelemben – gondolatok de lege ferenda. *Jogtudományi Közlöny*, 51(1): 13–20.
- Szöllősi G. (2000/a): A gyermekjóléti szolgáltatás előzményei, közpolitikai kapcsolatai és funkciói. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 9(4): 17–23.

TUDOMÁNYOS ÉLET – Tézisek

- Szöllősi G. (2000/b): Hogy fogalmunk legyen róla...: A veszélyeztetettség fogalma az amerikai gyermekvédelemben. *Esély*, 11(4): 39–71.
- Szöllősi G. (2003): A családon belüli bántalmazás és a szociális szakma viszonyáról. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 12(1): 5–24.
- Szöllősi G. (2004): A gyermekjóléti alapellátások szakpolitikai kérdései. In: Szöllősi Gábor (szerk.): *Gyermekjóléti alapellátás: Segédanyag a szociális szakvizsgálóhoz*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest: 155–213.
- Szöllősi G. (2005/a): A gyermekvédelmi probléma mint társadalmi konstrukció. *Esély*, 14(2): 75–95.
- Szöllősi G. (2005/b): A családon belüli erőszak értelmezése. *Belügyi Szemle*, 53(9): 23–39.
- Szöllősi G. (2005/c): A családon belüli erőszak differenciáltsága: Különbségek a nevek, a felfogások és a helyzetek szintjén. In: Virág György (szerk.): *Családi viszonyok*. Complex Kiadó, Budapest: 65–86.